

C. S. Lewis
DE AFSCHAFFING VAN DE MENS
(*The Abolition of Man*, 1943)

Samenvatting door Arend Smilde

I

In een schoolboekje voor taalonderwijs blijkt het verschijnsel Waarde-oordeel te worden benaderd als iets dat geen verband houdt met enige objectieve werkelijkheid. De auteurs – hier “Gaius en Titius” genoemd – geven voorbeelden van taaluitingen waarin “schijnbaar iets heel belangrijks” wordt gezegd terwijl ze “slechts gevoelens” weergeven. Iemand die bijvoorbeeld zegt: “Wat een prachtige waterval”, of iemand die zijn paard een “trouwe dienaar” noemt, zou daarmee niets over die waterval of over dat paard zeggen, maar alleen iets over zijn eigen emoties. Het verschil tussen goede en minder goede manieren om een emotie onder woorden te brengen, dat wil zeggen het onderscheid tussen goed en slecht taalgebruik dat hier aan de orde zou moeten zijn, komt niet ter sprake, maar intussen wordt wel de indruk gewekt dat een emotie iets van lagere orde is dan de correcte registratie van feiten. Het is dergelijke taaldocenten kwalijk te nemen dat zij geen taallessen geven; in plaats daarvan bezorgen zij hun leerlingen een wantrouwen tegen emoties. Dit laatste is wellicht niet hun bedoeling. Hun antwoord op dit bezwaar zou waarschijnlijk luiden dat *sommige* emoties van een schoolkind bestreden moeten worden, en *andere* emoties gevoed en bevestigd. Maar alleen het “ontmaskerende” deel van hun werk zal effect hebben. In het denkklimaat waarin hun boekjes ontstonden is het bevorderen van goede emoties niet mogelijk.

Dit denkklimaat is het onderwerp van hoofdstuk I. Het gaat om een betrekkelijk nieuw verschijnsel in de geschiedenis van de mensheid. Volgens een oeroude en vrijwel universele opvatting kunnen emoties al of niet, en in variërende mate, van toepassing zijn op een gegeven stand van zaken, en op deze manier ook meer of minder goed passen in de kosmische orde. Reageren met een juiste, toepasselijke emotie komt neer op het herkennen van een waarde. De kosmische orde heeft veel verschillende namen gekregen, Zo spraken de oude Chinezen van de *Tao*. In de oude opvatting betekent opvoeden onder meer: kinderen de juiste emotionele reacties aanleren en onjuiste afleren zodat zij later – bij hun zoektocht naar het goede, het schone en het ware – niet op hun verstand alleen hoeven te steunen.

In het nieuwe klimaat ontbreekt de gedachte dat menselijke emoties en de daarin uitgedrukte waarde-oordelen gewettigd kunnen zijn door iets objectiefs. Emoties lijken een rookgordijn tussen ons en de “werkelijkheid”, wat dan wil zeggen: de werkelijkheid zoals het verstand ons die leert kennen. De verstandelijk waargenomen werkelijkheid vertoont geen spoor van waarden. Nieuwe opvoeders kunnen traditionele

waarden daarom niet serieus nemen. Zij “staan buiten de *Tao*”. Opvoeden, in de zin van kinderen emoties aanleren, moet voor hen op één lijn staan met het streven van reclamemakers: manipulatie. Sommige mensen – onder wie ook Gaius en Titius – zullen de *Tao* in zoverre handhaven dat zij een afkeer van manipulatie hebben. Het enige alternatief is dan echter bestrijding van *alle* emotie: amputatie van het “hart”. Maar zo verliest het verstand zijn uitvoerende macht, en dit zou een catastrofe zijn. Voor zover een mens zonder hart nog waarden herkent, zullen die hem niet in beweging brengen. Zonder “hart” is het “hoofd” weerloos tegen de “buik”.

II

Wie zoals Gaius en Titius de *Tao* verlaat, doet dit vaak uit naam van al of niet uitgesproken “nieuwe” of “echte” waarden, uiteindelijk wellicht omwille van het voortbestaan van de mensheid of de maatschappij. Het is echter moeilijk te zien hoe en waar andere waarden dan die van de *Tao* te vinden zijn. Het soort verstand waarmee men traditionele waarden ontmaskert en afdoet als puur subjectief, levert alleen maar leiden uitspraken op in de aantonnende wijs, nooit in de gebiedende wijs; dus bijvoorbeeld wel: “Zo blijft de mensheid voortbestaan”, maar niet: “De mensheid moet blijven voortbestaan”. Ook het instinct is geen basis voor nieuwe waarden, want ieder mens heeft verschillende en tegenstrijdige instincten. Geef je voorrang aan de (meestal vrij zwakke) instinctieve neiging om een ver en anoniem nageslacht bestaansmogelijkheden te garanderen, of voorrang aan welk bepaald instinct dan ook, dan heb je afwegingen gemaakt op grond van iets anders dan het instinct. Dat andere blijkt altijd bij nader onderzoek een onderdeel van de *Tao* te zijn. Het wordt niet duidelijk waarom het ene onderdeel (zoals zorg voor het nageslacht, het voortbestaan van de mensheid) wél geldig zou zijn en een ander niet (zoals zorg voor het voorgeslacht of voor mensen die nu leven). Zo laat de waardenvernieuwer zien dat waardenvernieuwing niet mogelijk is. Hij hanteert een waarde die al even lang bestaat als iedere andere waarde. Maar om onduidelijke redenen rukt hij die uit zijn verband en blaast hem op.

Er is maar één waardensysteem, de *Tao*, en dit is net zo onvervangbaar als de zon. De *Tao* kent wel ontwikkeling door zelfkritiek (“Zou het niet nog beter zijn als...”); maar kritiek van buitenaf (“Wie zegt dat?” en “Waarom eigenlijk?”) is vruchteloos, want zij leidt ofwel tot afbraak van alle waarden, inclusief de waarde van kritiek, ofwel tot wildgroei van losse stukken *Tao*. De *Tao* bevat alle waarden die er zijn, en ze is niet het eindpunt maar het vertrekpunt van redeneringen.

Niettemin lijkt deze *Tao* voor de moderne mens een verschijnsel dat in principe wetenschappelijk verklaarbaar is. Is die verklaring eenmaal gevonden, dan zullen we het verschijnsel in onze macht hebben. We hoeven dan niet langer ons geweten te gehoorzamen: het geweten zal *ons* gehoorzamen. Een vertrekpunt in de waarden van de *Tao* hebben wij dan als een gepasseerd station achter ons gelaten, en voortaan doen wij wat we zelf willen.

III

De mogelijkheid om te doen wat we zelf willen schijnt steeds groter te worden dankzij de vooruitgang van wetenschap en techniek. De mens krijgt steeds meer macht over de natuur. Deze macht wordt echter evenzeer *over* de mens als *door* de mens uitgeoefend. We kunnen bommen uit een vliegtuig gooien maar ook op ons dak krijgen; ons nageslacht kan geboorten regelen, maar wij regelen (of voorkomen) de geboorte van ons nageslacht. Het grootste deel van de mensheid komt hoe langer hoe meer in de macht van het kleine aantal mensen dat de natuurkrachten werkelijk meer en meer onder controle heeft. En: hoe groter de macht van een gegeven generatie, hoe kleiner de macht van alle volgende generaties om zich hiertegen te verzetten. Als veroveraar van de natuur bindt de mensheid zich achter zijn eigen zegekar.

Het slot van deze ontwikkeling komt wanneer “de mens” volkomen macht krijgt over zichzelf, over de mens als het zoveelste stuk veroverde natuur. Ook het menselijk geweten zal dan voortaan werken zoals “wij” dat willen – dat wil zeggen zoals de feitelijke machthebbers, de Africhters het willen. De belangrijke vraag wordt dan niet zozeer *wat* de Africhters willen, maar op grond waarvan ze iets willen. Menselijke motieven en ideeën over goed en kwaad zijn dan dingen waarover zij beslissen, niet waarnaar zij handelen. Daar komt bij dat hun beslissing definitief kan zijn; een vervolmaakte genetische technologie staat garant voor deze mogelijkheid. De drijfveren van menselijk handelen zijn voorwerp van keuze en manipulatie door Africhters geworden. De Africhters zelf houden daardoor geen drijfveer over. Zij zijn ten prooi aan alles wat hen toevallig in beweging brengt – aan irrationele, *natuurlijke* neigingen. En doordat hun macht onbeperkt is, is de mensheid voor de rest van haar bestaan onderworpen aan natuurkrachten zoals die zich in de Africhters ontladen. Zo bewerkt de mens als veroveraar van de natuur zijn eigen verovering *door* de natuur: de afschaffing van de mens.

Het wetenschappelijk denken werd in de zestiende eeuw geboren als tweelingzusje van de magie, die niet hetzelfde succes had maar wel hetzelfde verlangen naar macht. Sindsdien is het verlangen naar macht in de wetenschap tot uiting gekomen als een grote bereidheid om – in ruil voor kennis en macht – dingen tot het domein van de natuur te rekenen. En zo neigt de mens er vandaag toe *zichzelf* geheel als verklaarbare en manipuleerbare natuur te beschouwen. Het bezwaar hiertegen is dat de mens het daardoor ook wordt. Deze prijs voor de groei van kennis is te hoog. Wie hier een anti-wetenschappelijk geluid meent te horen, moet bedenken dat zo’n slotstuk van de wetenschapsgeschiedenis niet meer vergelijkbaar is met de voorafgaande episodes. Integendeel: al het voorafgaande wordt op deze manier ongedaan gemaakt. Samen met alle andere waarden gaat hiermee ook de waarde van kennis verloren; het verstand wordt weggeredeneerd. “Wie alles ‘doorziet’, ziet niets.”